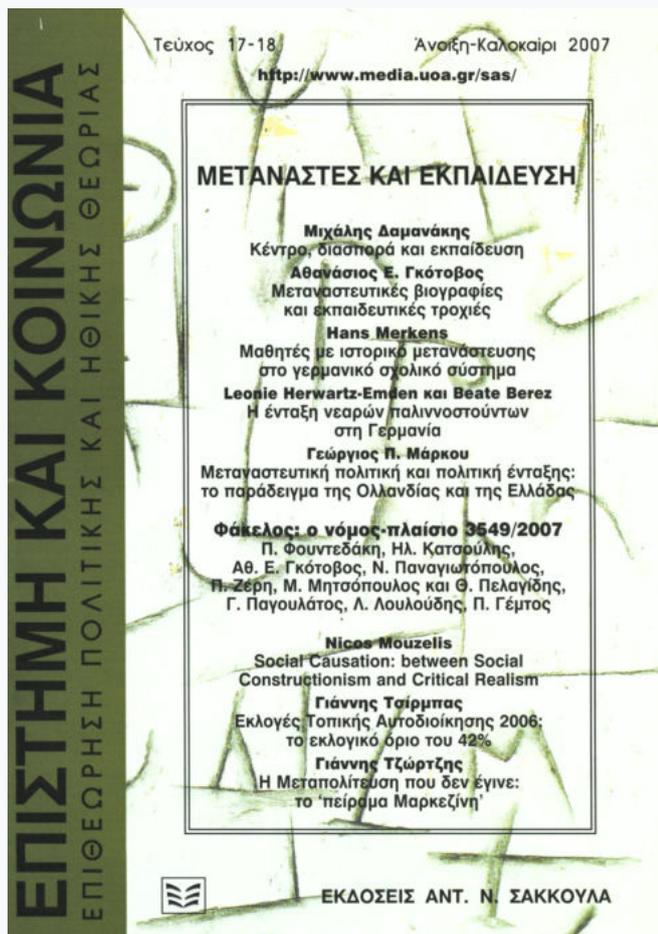

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 17 (2007)

Τόμ. 17-18 (2007): Μετανάστες και Εκπαίδευση

Πανεπιστήμια, επιστήμη και ελεύθεροι θεσμοί

Πέτρος Γέμτος

doi: [10.12681/sas.507](https://doi.org/10.12681/sas.507)

Copyright © 2015, Πέτρος Γέμτος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γέμτος Π. (2015). Πανεπιστήμια, επιστήμη και ελεύθεροι θεσμοί. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 17, 289–306. <https://doi.org/10.12681/sas.507>

Εισαγωγή

Τις τελευταίες δεκαετίες τα πανεπιστήμια στρέφονται όλο και περισσότερο στην πρώιμη γνωστική εξειδίκευση και την επαγγελματική εκπαίδευση. Οι λόγοι είναι πολλοί και συνδέονται με τις αυξανόμενες ανάγκες σε επιστημονικά εκπαιδευμένο προσωπικό που έχουν οι σύγχρονες μεταβιομηχανικές κοινωνίες. Πρακτικά αξιοποιήσιμη γνώση είναι ένα γενικό αίτημα που συστηματικά υποβαθμίζει στη γενική συνείδηση την αξία της βασικής έρευνας και της γενικής μόρφωσης και παιδείας. Ακόμη και στον χώρο των πανεπιστημίων, πολλοί θεωρούν οριστικά ξεπερασμένο το ιδανικό της μόρφωσης μέσω της επιστήμης που βρίσκεται στη βάση του πανεπιστημιακού θεσμού. Τα πανεπιστήμια πρέπει να εξυπηρετούν κοινωνικούς σκοπούς που ορίζονται ως οικονομική ανάπτυξη μέσω της δημιουργίας εκπαιδευμένης εργατικής δύναμης.¹ Οι κοινωνικοί πόροι που προσφέρονται για τον σκοπό αυτόν φεύγουν από άλλες χρήσεις και δικαιολογούνται, αν έχουν ανάλογη συμβολή στην αύξηση του κοινωνικού προϊόντος. Είναι ενδεικτικό ότι στη χώρα μας η ίδρυση περιφερειακών πανεπιστημίων θεμελιώνεται κυρίως στο αίτημα αρμονικής οικονομικής ανάπτυξης των περιφερειών που μόνο προβληματικό υποπροϊόν της λειτουργίας των πανεπιστημίων μπορεί να είναι (βλ. Γέμτος 2007: 269 κ.ε., Κιντής 2001: 63 κ.ε.). Ακόμη και στις ΗΠΑ, με τη μεγάλη μορφωτική παράδοση των κολεγίων, η προπτυχιακή εκπαίδευση κινδυνεύει –μέσω της φοιτητικής επιλογής κυρίως πρακτικά προσανατολισμένων προγραμμάτων– να μετατραπεί σε επαγγελματική άσκηση και προετοιμασία (U.S. Department of Education 1998). Σε πολλές χώρες η μετακίνηση προς την επαγγελματική εκπαίδευση είναι και συνέπεια ισχυρών οικονομικών κινήτρων με τη μορφή διδάκτρων, επιχειρησιακών δωρεών, διασφάλισης ευρεσιτεχνιών που προσφέρει η συμμετοχή στην αγοραία οργανωμένη οικονομική ζωή (για τις ΗΠΑ, βλ. Rosenstone 2003: 4 κ.ε.).

Αντικείμενο της μελέτης είναι η διερεύνηση του ιδιαίτερου χαρακτήρα του πανεπιστημίου ως κεντρικού θεσμού της ελεύθερης και δημοκρατικής κοινωνίας και των προβλημάτων ταυτότητας και λειτουργίας του στη σύγχρονη μετα-

---

* Καθηγητής Πανεπιστημίου, πρώην Πρύτανης Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

βιομηχανική εποχή. Ιδιαίτερο βάρος δίδεται στο περιεχόμενο και τα χαρακτηριστικά του πανεπιστημιακού έργου ως προσπάθειας ορθολογικής σύλληψης του κόσμου που διαφοροποιείται και εξειδικεύεται με την εμφάνιση της νεότερης επιστήμης. Παρότι αρχικά τα μεσαιωνικά *studia generalia* ήταν κυρίως θεσμοί αναπαραγωγικής μετάδοσης της γνώσης, στην πορεία η εσωτερική τους δυναμική οδήγησε σε μια οργανική σύνδεση διδασκαλίας και έρευνας και στη δημιουργία του διαχρονικά σημαντικότερου φορέα ανάπτυξης και καλλιέργειας της κριτικής σκέψης που είναι αναγκαίο να διασωθεί και να διατηρηθεί και υπό τις σημερινές δύσκολες συνθήκες μαζικοποίησης, επαγγελματοποίησης και γραφειοκρατικής οργάνωσης της κοινωνικής ζωής.

Θεσμοί καλλιέργειας και μετάδοσης της γνώσης

Σε προϊστορικούς πολιτισμούς η μετάδοση γνώσεων και κοινωνικών πρακτικών στα νέα μέλη των ηγετικών ομάδων γινόταν από πατέρα σε γιο ή από μέντορα σε μαθητή στο πλαίσιο της εφαρμογής τους για την επίλυση πρακτικών προβλημάτων. Παρόμοια ήταν η κατάσταση και στο πρώτο στάδιο λειτουργίας του αιγυπτιακού κράτους (αρχαία περίοδος). Με τη δημιουργία όμως ενός συγκεντρωτικού και γραφειοκρατικά οργανωμένου κράτους, η εκπαίδευση των γραφείων (της ανώτερης κοινωνικής τάξης) τυποποιήθηκε και επαγγελματοποιήθηκε: στους οίκους ζωής (που ήταν κρατικά ιδρύματα) τα νέα μέλη του κρατικού διοικητικού μηχανισμού εκπαιδεύονταν με αυστηρούς κανόνες και προγράμματα σπουδών από επαγγελματίες δασκάλους. Σκοπός ήταν η δημιουργία υψηλής ποιότητας κρατικών λειτουργιών που θα ήταν πιστοί στον φαραώ. Η ίδια γραφειοκρατική δομή χαρακτήριζε τα κράτη της Μεσοποταμίας όπου λειτουργούσαν ειδικά σχολεία για την εκπαίδευση των νέων μελών της κρατούσας κοινωνικής τάξης των γραφείων.

Διαφορετική ήταν η ιστορική εξέλιξη και κοινωνική διάρθρωση των αρχαίων ελληνικών πόλεων, όπου γενική ήταν η αντίληψη ότι η μόρφωση ήταν αγαθό και δικαίωμα όλων των ελεύθερων πολιτών. Το κέντρο βάρους ήταν βέβαια διαφορετικό στις διάφορες πόλεις: στη Σπάρτη προτεραιότητα είχε η φυσική εκπαίδευση σε δημόσια σχολεία, στην Αθήνα η διανοητική και καλλιτεχνική που προσφέρονταν κυρίως σε ιδιωτική βάση. Με την ανάπτυξη της γνώσης από τον 5^ο αιώνα ιδρύθηκαν εξειδικευμένες σε ένα ορισμένο αντικείμενο σχολές (Ασκληπείο στην Επίδαυρο, Σχολή του Ιπποκράτη στην Κω). Ιδιότυπες σχολές για μυημένους αλλά με κατά βάση ορθολογικό προσανατολισμό ίδρυσαν οι Πυθαγόρειοι στην Κάτω Ιταλία και Σικελία, θέτοντας συγχρόνως τις βάσεις για τη μεγάλη ανάπτυξη των μαθηματικών στην αρχαία ελληνική διανόηση. Τη μεγαλύτερη, ωστόσο, επίδραση στη διαμόρφωση της αρχαιοελληνικής παιδείας άσκησαν τρεις μεγάλες σχολές που θεωρήθηκαν από πολλούς πρόδρομοι των Πανεπιστημίων: η Ακαδημία του Πλάτωνα, το Λύκειο του Αριστοτέλη και η Σχολή της Αλεξάνδρειας.

Στην Ακαδημία (393 π.Χ.) η κλειστή πυθαγόρεια παράδοση συνδέθηκε με το αθηναϊκό αίτημα της ελεύθερης και ανοικτής κοινωνίας. Δάσκαλοι και μαθητές ζούσαν κοινοτική ζωή με κοινά γεύματα και ασκητικές πράξεις που απέβλεπαν σε πνευματική κάθαρση και βαθύτερη κατανόηση. Η μορφή της εκπαίδευσης περιλάμβανε διδασκαλία, διαλόγους και συζητήσεις που συχνά ολοκληρώνονταν σε εορταστικά συμπτώσια. Σκοπός της εκπαίδευσης ήταν η διαμόρφωση ολοκληρωμένης προσωπικότητας με φιλοσοφική παιδεία που δεν θα ικανοποιούσε όμως αιτήματα ατομικής ποιότητας ή ομαδικής διαφοροποίησης και προβολής (όπως ζητούσαν οι πυθαγόρειοι) αλλά θα ήταν πηγή δημιουργίας *καλών πολιτών* αλλά και *καλών πολιτικών* που θα τους διοικούν. Γι' αυτό η Ακαδημία, ως θεσμός, είχε σημαντική παρουσία στην αθηναϊκή κοινωνία και, από την πλευρά αυτή, διέφερε ριζικά από τα πρώτα μεσαιωνικά πανεπιστήμια που δεν μετείχαν στη δημόσια ζωή των πόλεων στις οποίες λειτουργούσαν.

Η αφηρημένη-απριοριστική φιλοσοφική θεώρηση της Ακαδημίας βρήκε ουσιαστική συμπλήρωση και εμπειρική διεύρυνση στο έργο του Αριστοτέλη που ίδρυσε το 335 π.Χ. το Λύκειο, ένα ιδιωτικό ίδρυμα με εσωτερική οργάνωση παρόμοια με εκείνη της Ακαδημίας. Ο Αριστοτέλης εισάγει όμως για πρώτη φορά *εμπειρική έρευνα του φυσικού και κοινωνικού κόσμου* (πρβλ. τα έργα του για τη φυσική ιστορία των ζώων με ταξινόμηση και μελέτη 540 ειδών, για την αστρονομία και τη μετεωρολογία, τη συγκέντρωση και καταγραφή των συνταγμάτων των ελληνικών πόλεων από τα οποία σώθηκε μόνο η Αθηναίων Πολιτεία, και τις μελέτες του για την ηθική και την πολιτική). Διαμόρφωσε επίσης μια συστηματική θεωρία της λογικής και των επιστημών που διασφάλιζε βαθύτερη και ουσιαστικότερη γνώση στους φοιτητές της σχολής (πρβλ. Αναλυτικά, Πρότερα και Ύστερα). Από την πλευρά αυτή το Λύκειο ήταν πιο κοντά από την Ακαδημία στην ιδέα ενός σύγχρονου πανεπιστημίου.

Με τη μακεδονική κυριαρχία και τη δημιουργία των ελληνιστικών κρατών μεγάλο μέρος της οργανωμένης μόρφωσης μετακινήθηκε προς την Ανατολή με σημαντικότερο σταθμό τη Σχολή της Αλεξάνδρειας (έργο γύρω στο 300 π.Χ. του Πτολεμαίου Ι που χρησιμοποίησε ως σύμβουλο τον μαθητή του Θεόφραστου, Δημήτριο τον Φαληρέα).² Το κρατικό αυτό ίδρυμα κάλυπτε μια σειρά επιμέρους θεσμών: τη *βιβλιοθήκη* με έναν τεράστιο αριθμό χειρογράφων, κυρίως ελληνικών αλλά και εβραϊκών και αιγυπτιακών· το *μουσείο* ως εργαστήριο ερευνητών που συνέρρεαν από όλο τον ελληνιστικό κόσμο· το *Σεραπείον* με τη βιβλιοθήκη του που λειτουργούσε και ως χώρος αστρονομικών παρατηρήσεων. Στη Σχολή συγκεντρώνονταν φοιτητές από όλον τον τότε γνωστό κόσμο και γίνονταν δέκτες πολιτισμικών διαδράσεων της ελληνικής κουλτούρας με τις παραδόσεις της Ανατολής. Αντικείμενο διδασκαλίας και έρευνας ήταν τόσο η σύνταξη, ο σχολιασμός και η κριτική κειμένων όσο και ο χώρος των μαθηματικών (με σημαντικότερο τον Ευκλείδη) και της αστρονομίας (με κύριο εκπρόσωπο τον Κλαύδιο Πτολεμαίο).

Στη ρωμαϊκή περίοδο δεν υπήρξαν κέντρα μάθησης του επιπέδου των σχολών των Αθηνών και της Αλεξάνδρειας. Η εκπαίδευση των ρωμαίων πολιτών ήταν προσανατολισμένη στη ρητορική, στη διαμόρφωση ικανότητας ομιλίας και πειθούς, που δεν στηριζόταν όμως –όπως στη Ελλάδα– στον θεωρητικό λόγο, αλλά κρινόταν κυρίως από τα πρακτικά κοινωνικά της αποτελέσματα. Για την προετοιμασία του ρήτορα γράφονταν εγχειρίδια και εγκυκλοπαίδειες γενικού περιεχομένου που απλοποιούσαν ή σχηματοποιούσαν τις ελληνικές γνώσεις.³ Ενώ, όμως, στους άλλους πνευματικούς χώρους η ρωμαϊκή σκέψη είχε περιορισμένη Μεσαρτησία και πρωτοτυπία, στον χώρο των ρυθμιστικών κανόνων και αρχών έγινε δημιουργός ενός ιδιαίτερα αποτελεσματικού δικαίου και της *επιστήμης* που το διαπλάθει, ερμηνεύει και εφαρμόζει, επιτεύγματα που άσκησαν σημαντική επιρροή στην εξέλιξη των ευρωπαϊκών κοινωνιών ως τις μέρες μας.

Με τη μετακίνηση πληθυσμών και την κατάλυση του δυτικού ρωμαϊκού κράτους, η καλλιέργεια και μετάδοση της αρχαίας γνώσης μεταφέρθηκε στις ακαδημίες της Μεσοποταμίας (χριστιανικές στην Έδεσσα και το Χαρράν και εβραϊκές στη Σούρα και την Πουμπαντίτα). Σε όλον τον πρώιμο Μεσαίωνα την παράδοση ακολούθησαν οι αραβικές ανώτερες σχολές [*medresse*] με κύριες περιοχές διδασκαλίας τη θεολογία, τα νομικά, την αραβική γραμματική και τις ηθικές επιστήμες· οι σπουδαιότερες από αυτές τις σχολές βρίσκονταν στην Κόρδοβα, στο Τολέδο, στις Συρακούσες, στη Δαμασκό, στη Βαγδάτη και στο Κάιρο. Στο Βυζάντιο, η ανώτερη σχολή που ίδρυσε ο Μεγάλος Κωνσταντίνος αναβαθμίσθηκε γύρω στο 430 μ.Χ. από την Ευδοκία, σύζυγο του Θεοδοσίου Β', ονομάσθηκε από τον Ιουστινιανό Οικουμενικό Διδασκαλείο (για να καλύψει το κενό της Ακαδημίας της Αθήνας) και μετονομάσθηκε από τον Ηράκλειο σε Πανδιδασκαλείο, είχε, όμως, ισχυρή εξάρτηση από την εκκλησία και πρόσφερε σε λατινική και ελληνική γλώσσα περιορισμένο κύκλο σπουδών. Σημαντικότερη ήταν η Νομική Σχολή της Βηρυτού (τροφός των νόμων, κατά τον Ιουστινιανό) που μετά τον μεγάλο σεισμό του 531 μ.Χ. έπεσε σε παρακμή. *Άμεσοι πρόδρομοι* των πρώτων πανεπιστημίων ήταν οι καθεδρικές και μοναστηριακές σχολές (σημαντικότερες στο Παρίσι, στη Φούλντα, στο Τουρ, στο Σεντ Γκάλεν) που ήδη τον 8^ο και 9^ο αιώνα προσέλκυαν ως *scholae publicae* πολλούς μαθητές από όλον τον κόσμο. Από τον 12^ο αιώνα, όμως, οι σχολές αυτές παρακμάζουν, χάνουν δασκάλους και μαθητές και περιορίζονται σε ένα επίπεδο στοιχειώδους εκπαίδευσης. Κάποιοι, ωστόσο, θα ενσωματωθούν στα νεοεμφανιζόμενα, τότε, πανεπιστήμια.

Η εμφάνιση των πανεπιστημίων

Η ιστορία των πανεπιστημίων από την ίδρυσή τους ως μεσαιωνικών αυτόνομων φορέων με ιδιαίτερο χαρακτήρα, την εξέλιξή τους σε κρατικά ιδρύματα στην αρχή των νέων χρόνων και τη σύγχρονη ανάπτυξή τους σε εξειδικευμέ-

νους και λειτουργικά διαφοροποιημένους οργανισμούς της επιστήμης και της τέχνης παρακολουθεί την πορεία μοναδικών θεσμικών μορφωμάτων που καλλιέργησαν και καλλιεργούν τις σημαντικότερες παραδόσεις και τα μεγαλύτερα πνευματικά επιτεύγματα του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Τα πανεπιστήμια είναι ο μόνος ίσως θεσμός που διατηρήθηκε με αναγνωρίσιμο τρόπο στις βασικές του καταστατικές και οργανωτικές αρχές στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης για επτά ολόκληρους αιώνες.

Τα πρώτα Πανεπιστήμια (Μπολόνια, Παρίσι, Οξφόρδη, 12^{ος} αιώνας: *universitates ex consuetudine*) οργανώθηκαν ως ένωση καθηγητών και φοιτητών (*universitas magistrorum et scholarium*)⁴ με σκοπό την καλλιέργεια και μετάδοση της συνολικής γνώσης (*universitas litterarum*).⁵ Δημιουργήθηκαν στο πλαίσιο μιας μακροχρόνιας διαδικασίας⁶ χωρίς χωριστές ιδρυτικές πράξεις με ενσωμάτωση και αξιοποίηση παλαιότερων ιδρυμάτων (παλαιά νομική σχολή στη Μπολόνια, εκκλησιαστικές και φιλοσοφικές σχολές στο Παρίσι, μοναστηριακές σχολές στην Οξφόρδη). Η εμφάνισή τους δεν ήταν ωστόσο απλή συνέχιση της παράδοσης των αρχαίων ακαδημιών, των βυζαντινών ιδρυμάτων και των εκκλησιαστικών σχολών⁷ αλλά αποτέλεσμα ενός μοναδικού *sui generis* συνδυασμού έλλογης πνευματικής προσέγγισης (*amor sciendi* με θεμέλιο τη σχολαστική φιλοσοφία)⁸ με τους μεσαιωνικούς θεσμούς της συνεχούς και του κοινοτισμού.⁹ Για να διασφαλίσουν κοινωνική, νομική και πνευματική αυτονομία και ανεξαρτησία από παρεμβάσεις των τοπικών εκκλησιαστικών και πολιτικών αρχών αναζήτησαν από νωρίς προστασία από τα κέντρα εξουσίας της εποχής, τον αυτοκράτορα και τον πάπα, με τη μορφή προνομίων ή ιδρυτικών εγγράφων (πρβλ. το προνόμιο που χορήγησε στους φοιτητές ο Φρειδερίκος Μπαρμπαρόσα το 1158). Οι ακαδημαϊκές ελευθερίες των πανεπιστημίων –που περιλάμβαναν την εκλογή των οργάνων διοίκησης, θεσμική αυτονομία, ίδια εσωτερική δικαιοδοσία, απαλλαγή από φόρους και στρατιωτικό, αποκλειστική αρμοδιότητα στη ρύθμιση των εξετάσεων και των πανεπιστημιακών τίτλων– αναγνωρίζονταν από πράξεις των αρχόντων αλλά στηρίζονταν και σε ενέργειες των πανεπιστημιακών μελών (*libertas scholastica* κυρίως με μετανάστευση σε άλλες πόλεις και ίδρυση νέων πανεπιστημίων, αν παραβιάζονταν η πανεπιστημιακή αυτονομία και τάξη). Μεταξύ των φοιτητών ήταν παιδιά όλων των κοινωνικών τάξεων που την εποχή των σπουδών τους διασπούσαν άτυπα την τάξη της μεσαιωνικής φεουδαρχικής κοινωνίας. Ο αριθμός των φοιτητών των φτωχότερων στρωμάτων που στηρίζονταν σε υποτροφίες και απαλλαγή διδάκτρων ήταν ψηλός. Η πανεπιστημιακή αυτονομία ήταν με ένα παράδοχο τρόπο *χαλάρωση και υπέρβαση της φεουδαρχικής κοινωνίας* και νησίδα οργανωμένης ισότητας και ελευθερίας σε μια άνια διαρθρωμένη και ιεραρχημένη κοινωνική τάξη. Τα πανεπιστήμια διασπούν με κάποιο τρόπο το μεσαιωνικό κοινωνικό σύστημα, αφού σε αυτά δεν παίζει θεσμικό ρόλο η προέλευση και η οικονομική δύναμη. Δίπλα στην αρ-

στοκρατία καταγωγής εμφανίζεται μια αριστοκρατία του πνεύματος (το studium αναγνωρίζεται ως ο τρίτος πόλος δίπλα στο imperium και το sacerdotium).

Η ιδιαίτερη κοινωνική θέση των πανεπιστημίων συμβάδιζε με τη μοναδικότητα του πνευματικού τους έργου. Παρότι τα μέλη των πανεπιστημίων είχαν συχνά αυξημένες δυνατότητες επιτυχημένων επαγγελματικών σταδιοδρομιών, ωστόσο *πουθενά η αποφοίτηση από αυτά δεν ήταν προϋπόθεση άσκησης επαγγέλματος*. Ένα μεγάλο μέρος των φοιτητών αρκούσαν στην άμεση απόκτηση γνώσεων και δεν ολοκλήρωνε τις σπουδές του με δίπλωμα (baccalarius) στην σχολή των τεχνών (που από το τέλος του 17^{ου} αιώνα ονομαζόταν φιλοσοφική σχολή) όπου διδάσκονταν οι επτά ελεύθερες τέχνες (γραμματική, λογική, ρητορική, αριθμητική, γεωμετρία, αστρονομία, μουσική), ενώ μικρό μόνο ποσοστό των διπλωματούχων αποκτούσε στις τρεις ανώτερες σχολές (Θεολογία, Νομική, Ιατρική) *magister* και διδακτορικό. Από τη δημιουργία τους τα πανεπιστήμια δεν αποσκοπούσαν στην εκπαίδευση επαγγελματιών αλλά στη μετάδοση και καλλιέργεια γνώσης ως *αυτοσκοπού και πρωτογενούς αγαθού*. Στη σχολή των τεχνών οι φοιτητές αποκτούσαν γενική μόρφωση και φιλοσοφική παιδεία, ενώ και οι σπουδές στις ανώτερες σχολές δεν είχαν άμεσο επαγγελματικό προσανατολισμό αλλά την απόκτηση βαθύτερων γνώσεων στη θεολογική, νομική και ιατρική παράδοση που είχε τις βάσεις της στην αρχαιοελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα.

Μέχρι τον 16^ο αιώνα τα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια είχαν ενιαία διάρθρωση, ευρεία αυτονομία και διεθνή προσανατολισμό, παρά τις κάποιες τοπικές ιδιορρυθμίες και αποκλίσεις. Με την αποδυνάμωση όμως του πάπα και του αυτοκράτορα ως θεσμικών εγγυητών και χορηγών προνομίων και την ανάπτυξη ανεξάρτητων εθνικών κρατών οι δρόμοι των πανεπιστημίων εμφανίζουν σημαντική διαφοροποίηση. Σκοπός τους δεν είναι μόνο η καλλιέργεια και ανάπτυξη της επιστήμης αλλά και η εξυπηρέτηση των αναγκών των νέων κρατικών οργανισμών. Με την αλλαγή των πνευματικών προτύπων αλλάζει και ο τρόπος ζωής: η μεσαιωνική θρησκευτικότητα και ο χριστιανικός κοινοτισμός δίνουν τη θέση τους σε μια εκκοσμικευμένη σκέψη με έντονα ατομιστικά στοιχεία, όπου η συλλογική δράση δεν έρχεται από έξω αλλά είναι προϊόν συνειδητών ατομικών επιλογών.

Η δεύτερη γενιά των πανεπιστημίων (*universitates ex privilegio*), ιδιαίτερα στη Γερμανία (πρώτο Πανεπιστήμιο το 1348 στην Πράγα), ήταν κυρίως έργο των τοπικών αρχόντων και των ανερχομένων πόλεων και συνεπώς βρισκόνταν υπό ισχυρότερο εξωτερικό έλεγχο. Γι' αυτό και άμεση ήταν η πίεση για την ικανοποίηση πρακτικών κοινωνικών αναγκών με τη διαμόρφωση μορφωμένων κρατικών υπαλλήλων. Οι ουμανιστικές παραδόσεις της Αναγέννησης¹⁰ συνέδεσαν βέβαια καθαρή γνώση και ηθική αρετή και προς την ίδια κατεύθυνση κινήθηκε το μεγάλο απελευθερωτικό κίνημα του Διαφωτισμού. Αλλά η ανάγκη απομυθοποίησης της γνώσης και στήριξης της οικονομικής ζωής των ανερχομένων

και λειτουργικά διαφοροποιημένων κοινωνιών έστρεψε τα πανεπιστήμια στην εκπαίδευση ειδικευμένων επαγγελματικά στελεχών. Η γνώση από αυταξία μετατράπηκε σε χρήσιμο εργαλείο πνευματικής αυτοπραγμάτωσης και κοινωνικής ενσωμάτωσης. Κεντρικές αρχές, ωστόσο, της πανεπιστημιακής ζωής παραμένουν η ελεύθερη διακίνηση των ιδεών και η ανεξαρτησία της παραγωγής και καλλιέργειας της γνώσης. Στο πρώτο πανεπιστήμιο του Διαφωτισμού (Halle, 1695), στο οποίο τα λατινικά αντικαταστάθηκαν από τη ζωντανή γερμανική γλώσσα, ο Christian Wolff καθιέρωσε ευρύτατη ελευθερία διδασκαλίας και έρευνας¹¹ και η παράδοση συνεχίσθηκε και ολοκληρώθηκε στο πανεπιστήμιο του Göttingen (βλ. Memorandum Münchhausen) που για πρώτη φορά ενσωματώνει τις νεότερες φυσικές επιστήμες με νέες μεθόδους διδασκαλίας.

Τα πανεπιστήμια μετά την επιστημονική επανάσταση

Η κριτική του Διαφωτισμού στην αποξένωση του πανεπιστημίου από την κοινωνική πραγματικότητα και τη νεότερη γνώση (πολλοί έβλεπαν στα πανεπιστήμια συνέχιση της μεσαιωνικής συντεχνίας και με τα προνόμια τους παραβίαση της αρχής της ισότητας) οδήγησε στην ίδρυση ακαδημιών ως οργανισμών έρευνας και καλλιέργειας της επιστήμης εκτός του πανεπιστημιακού χώρου. Εμπνευστής της πρωσικής Ακαδημίας του Βερολίνου (1700) ήταν ο Leibnitz που θεωρούσε τα πανεπιστήμια μοναχικά ιδρύματα για ιδιόρρυθμους διανοουμένους. Μεγάλη επιρροή είχε και η βαυαρική Ακαδημία των Επιστημών που ιδρύθηκε το 1759 στο Μόναχο. Για τους ίδιους λόγους ιδρύθηκαν στην Αγγλία η Royal Society (1662), στη Γαλλία η Académie française (1635) και στη Ρωσία η Ακαδημία Επιστημών του Petersburg. Η παρουσία των ακαδημιών ανέστειλε την ενσωμάτωση των νεότερων επιστημών και της έρευνας στα πανεπιστήμια. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι σημαντικότεροι διανοητές της εποχής (Bacon, Hobbes, Descartes, Locke, Spinoza, Leibnitz) έδρασαν εκτός πανεπιστημίων.

Προς την ίδια κατεύθυνση οδήγησε και η ίδρυση ειδικών σχολών για την εκπαίδευση στελεχών επαγγελματικών κλάδων ως μια μορφή εξόδου από το πανεπιστήμιο. Το 1724 ιδρύθηκε στο Βερολίνο το Collegium Medico-Chirurgicum, αρχικά για στρατιωτικούς γιατρούς, και ακολούθησαν το 1770 η Bergakademie, η Ακαδημία των Τεχνών το 1796, η Ακαδημία Κατασκευών το 1799, το Γεωργικό Ινστιτούτο το 1806. Στο τέλος του 18^{ου} αιώνα αυξάνονται οι φωνές που ζητούν κατάργηση των πανεπιστημίων, θεωρώντας ότι συνεχίζουν με άλλα μέσα τη μεσαιωνική μοναχική ζωή και δεν χρειάζονται σε μια εποχή που κυκλοφορούν έντυπα βιβλία. Επικεφαλής είναι παιδαγωγοί που θέλουν να αποτρέψουν τους νέους ανθρώπους να απομακρύνονται από την πραγματική ζωή και την παραγωγική δουλειά αποκτώντας γνώσεις χωρίς πρακτικό περιεχόμενο. Στη συνείδηση των εκπροσώπων του Διαφωτισμού τα πανεπιστήμια ταυτίζονταν με αποσπασμένα σε προσωπικό και γνωστικό επίπεδο ιδρύματα που ήταν αντίθετα

προς τους αγώνες για την καθιέρωση της λαϊκής κυριαρχίας και τη δημιουργία μιας επιστημονικής εικόνας του κόσμου.

Ο πόλεμος εναντίον των πανεπιστημίων έγινε ωστόσο και από την άλλη πλευρά της πνευματικής ζωής. Στα ρεύματα χριστιανικού ευσεβισμού, τα πανεπιστήμια φαινόταν προπύργια θεολογικού δογματισμού και άγονης σοφίας που έπρεπε να δώσουν τη θέση τους σε πρότυπα απλής, αφιερωμένης στο θεό, ζωής με αρετή και κοινωνική χρησιμότητα.¹² Σημαντικότερος εκπρόσωπος της τάσης αυτής ήταν ο August Herrman Francke που άσκησε μεγάλη επίδραση στη διαμόρφωση του Πανεπιστημίου του Halle.

Η ενότητα διδασκαλίας και έρευνας και η μόρφωση μέσω της επιστήμης (το Πανεπιστήμιο του Βερολίνου)

Ο διαχωρισμός διδασκαλίας και έρευνας και ο περιορισμός των πανεπιστημίων στην εκπαίδευση των φοιτητών που συνοδευόταν από έντονη επαγγελματοποίηση των σπουδών –στοιχεία αντίθετα προς τις μακρόχρονης πανεπιστημιακές παραδόσεις– βρήκαν ισχυρό αντίλογο με την ίδρυση του Πανεπιστημίου του Βερολίνου (1810), έργο του μεγάλου γερμανού διανοούμενου Wilhelm von Humboldt. Αν και προϊόν της ιδεαλιστικής φιλοσοφίας της εποχής (Schelling, Fichte, Schleiermacher) που όμως αξιοποιούσε και το έργο του Kant (πρβλ. κυρίως *Der Streit der Fakultäten*, του 1798, με αίτημα την ελευθερία και αναβάθμιση της φιλοσοφικής σχολής), το νέο Πανεπιστήμιο αξιοποίησε δημιουργικά (θετικά και αρνητικά) την κριτική του Διαφωτισμού, ανακόπτοντας από το ένα μέρος τις τάσεις επαγγελματοποίησης των πανεπιστημιακών σπουδών¹³ και θέτοντας, από το άλλο, τις βάσεις αντικατάστασης της παραδοσιακής αναπαραγωγικής διδασκαλίας με την παραγωγική-κριτική προσέγγιση της νεότερης επιστήμης.¹⁴ Βασική του αξία και ρυθμιστική αρχή, με κύριες πηγές την ιδεαλιστική φιλοσοφία και τη νεοουμανιστική λογοτεχνία, ήταν η μόρφωση σε ελευθερία και μοναξιά μέσω της επιστήμης που αυτοκατανοείται ως φιλοσοφική σύλληψη και ηθική τελείωση του ανθρώπου. Φιλοσοφική γνώση προϋποθέτει μόνο λογοτεχνική και γλωσσική εκπαίδευση που έχει αποκτηθεί στο σχολείο και μια πρωτογενή εμπειρία του κόσμου, σε καμιά όμως περίπτωση τη μελέτη των ειδικών επιστημών. Οι τελευταίες αποκτούν πνευματική αξία στο μέτρο που ενσωματώνονται στη φιλοσοφία ως αυτοδύναμη και δημιουργική πράξη του πνεύματος (Fichte). Η ενότητα διδασκαλίας και έρευνας προκύπτει από τη φύση της καθαρής επιστήμης ως σκοπού του πανεπιστημίου. Για τον Humboldt (βλ., κυρίως, *Über die innere und äussere Organisation der höheren wissenschaftlichen Anstalten in Berlin*, 1809-10) είναι ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των πανεπιστημίων, 'ότι αντιμετωπίζουν την επιστήμη ως πρόβλημα που δεν έχει ακόμη εντελώς επιλυθεί και συνεπώς χρειάζεται συνεχή έρευνα'. Καθηγητές και φοιτητές πρέπει να αναπτύξουν έναν σωκρατικό διάλογο ισότιμων προσώπων που συμπληρώνουν το ένα το άλλο στην αέναη και παραγωγική πνευματική αναζήτηση της αλήθειας. Η

πανεπιστημιακή παράδοση είναι για τον καθηγητή πρόκληση δημιουργίας νέων ιδεών, στην οποία συμμετέχουν με παραγωγικό τρόπο οι φοιτητές. Δεν είναι κυρίως μετάδοση γνώσεων αλλά συμπλήρωση της παραγωγικής και μοναχικής του ερευνητικής δραστηριότητας. Πηγή ιδεών για την οργάνωση του Πανεπιστημίου ήταν οι αρχαίες ακαδημίες (ο Humboldt θεωρούσε πρότυπο πολιτισμού και γνώσης την ελληνική αρχαιότητα), παρόλο που οι τελευταίες ήταν, όπως είδαμε, έντονα ενταγμένες στη δημόσια ζωή της αρχαίας πόλης. Αντίπολος του Πανεπιστημίου είναι η επαγγελματική ανώτατη σχολή (Fachhochschule) που εκπαιδεύει πρόσωπα με ειδικές γνώσεις που είναι κατάλληλες για την άσκηση πρακτικών δραστηριοτήτων. Η εκπαίδευση των επιστημονικών επαγγελματιών έχει δύο στάδια και μόνο το πρώτο ανατίθεται στα πανεπιστήμια. Το δεύτερο της πρακτικής άσκησης γίνεται ως σήμερα εκτός πανεπιστημίων υπό κρατικό ή σωματειακό έλεγχο. Γενικότερα, για τους δημιουργούς του Πανεπιστημίου του Βερολίνου, η καθαρή επιστήμη έχει έμμεσα μεγαλύτερη αξία για την επαγγελματική άσκηση από την απλή μετάδοση πρακτικών γνώσεων. Ο πανεπιστημιακά μορφωμένος άνθρωπος έχει στη μετέπειτα ζωή του μεγαλύτερη παραγωγικότητα και κοινωνική χρησιμότητα από εκείνον που απέκτησε εξειδικευμένες γνώσεις με βραχυχρόνια εκπαίδευση.¹⁵

Πανεπιστήμιο και κριτική σκέψη

Πανεπιστημιακή αυτονομία ως *universitas magistrorum et scholarium* δεν είναι ταυτόσημη με κριτική γνώση και αξιολόγηση του κόσμου. Αρχικά (στα πρώτα μεσαιωνικά πανεπιστήμια αλλά και ως την περίοδο της Αναγέννησης, του ουμανισμού, της μεταρρύθμισης και της αντιμεταρρύθμισης) η πανεπιστημιακή παιδεία ήταν δεσμευμένη σε σχολαστικά πρότυπα μετάδοσης ενός δεδομένου αποθέματος γνώσης.¹⁶ Η διδασκαλία γινόταν με τη μορφή της *lectio*, της ανάγνωσης ενός γραπτού κειμένου που ο διδάσκων ερμήνευε και σχολίαζε (χωρίς ο φοιτητής να το διαβάζει ο ίδιος), και της *disputatio*, της συζήτησης ενώπιον της σχολής, στην οποία παραδοσιακά δεν μετείχαν οι φοιτητές και η οποία στην ουσία αποτελούσε εφαρμογή δογματικά αναγνωρισμένων αρχών και κανόνων. Η ίδρυση ωστόσο των πρώτων πανεπιστημίων, τον 12^ο αιώνα, συμπίπτει με μια σημαντική ανάπτυξη της φιλοσοφικής σκέψης που άρχισε να διαφοροποιείται από τον θεολογικό δογματισμό.¹⁷ Η διαλεκτική μέθοδος του Αβελάρδου (*sic et non*) που δεν δεχόταν να υποτάξει τον ορθό λόγο στην πίστη¹⁸ έδωσε νέα πνοή στην παραδοσιακή *disputatio* (με συμμετοχή και των φοιτητών) και ερευνητικό περιεχόμενο στη 'νέα επιστημονικότητα' του σχολαστικισμού. Η αναγνώριση του συνολικού έργου (εκτός του λογικού που χάρη στον Boethius ήταν γνωστό στον πρώιμο Μεσαίωνα) του Αριστοτέλη βρίσκει εμπόδια σε οντολογικές του θέσεις (κόσμος αιώνιος χωρίς πράξη δημιουργίας, θάνατος της ψυχής με το σώμα) που συγκρούονται με το ισχύον εκκλησιαστικό δόγμα, αλλά τελικά επικρατεί. Η ανερχόμενη δυσπιστία και κριτική στις παλαιές αυ-

θεντίες, η δημιουργία εκκοσμικευμένων επιστημών στα πανεπιστήμια (νομική, ιατρική), οι πρώτες εμπειρικές προσεγγίσεις στον φυσικό κόσμο (Roger Bacon, Robert Grosseteste) ανοίγουν τους δρόμους στην επερχόμενη επιστημονική επανάσταση. Η πίστη στη δυνατότητα νέας γνώσης φαίνεται στη φράση του σχολαστικού φιλοσόφου του 12^{ου} αιώνα Bernhard de Chartres: 'Είμαστε νάνοι που καθόμαστε στους ώμους γιγάντων. Μπορούμε να βλέπουμε όλο και περισσότερα από όσα εκείνοι, όχι γιατί έχουμε οξύτερο βλέμμα ή μεγαλύτερο ανάστημα, αλλά γιατί το μέγεθός τους μας κάνει να είμαστε και να μας κρατάνε ψηλά'. Τα πανεπιστήμια από την πρώτη εμφάνισή τους είχαν ένα μεγάλο, υπολανθάνον πολλές φορές, *κριτικό δυναμικό*, που τα διαφοροποιούσε (μαζί με τη θεσμική τους κοινοτική μορφή) από τις απλώς αναπαραγωγικές σχολές του παρελθόντος. Η *disputatio* εξελίσσεται αργά αλλά σταθερά σε εργαλείο *κριτικής αμφισβήτησης, διόρθωσης λαθών και γνωστικής προόδου*.¹⁹ Όπως σωστά έχει παρατηρηθεί, η λειτουργία των πανεπιστημίων ήταν μέσα στην εκκλησία με κατεύθυνση έξω από την εκκλησία (Müller 1990: 13). Με τη δημιουργία των νεότερων επιστημών και την εισαγωγή τους στα πανεπιστήμια του Διαφωτισμού, παρά την έντονα ωφελιμιστική ερμηνεία της επιστημονικής γνώσης, η πορεία ολοκληρώνεται. Θεσμική αυτονομία και ελευθερία έρευνας δεν στηρίζουν προγραμματικά την παραδεδομένη γνώση (η έρευνα δεν περιορίζεται στην ανακάλυψη έγκυρης αυθεντίας και στρέφεται στην κριτική αντιπαράθεση με την εμπειρία του κόσμου) αλλά συνδέονται οργανικά σε ένα τιτάνιο έργο, στην προσπάθεια του ανθρώπου να γνωρίσει τον κόσμο όπου ζει και να ανακαλύψει αρχές που καλλιεργούν και αναπτύσσουν την ελευθερία και την αξιοπρέπείά του.

Το σύγχρονο πανεπιστήμιο –μαζικοποίηση, γραφειοκρατία, πρώιμη εξειδίκευση και επαγγελματοποίηση– εναντίον της πανεπιστημιακής ιδέας της ενότητας του λόγου και κριτικής εκπαίδευσης των μελών της δημοκρατικής κοινωνίας

Το πανεπιστήμιο αντιμετωπίζει σήμερα το πρόβλημα της *διαφοροποίησης λειτουργιών* που χαρακτηρίζει γενικότερα τη σύγχρονη τεχνολογικά αναπτυγμένη κοινωνία. Η βιωματική καθολικότητα των παλαιών θεσμών και ομάδων (οικογένεια, κοινότητα, βιοτεχνική μονάδα παραγωγής) δίνει τη θέση της σε κοινωνικά μορφώματα με εξειδικευμένες λειτουργίες (παιδικό σταθμό, σχολεία, επαγγέλματα, σωματεία, νοσοκομεία, επιχειρήσεις). Οι παλαιοί θεσμοί χάνουν λειτουργίες που εντάσσονται σε ένα διαφοροποιημένο σχήμα κοινωνικής κατανομής έργων. Στο πανεπιστήμιο υπάρχει η ίδια διαφοροποίηση λειτουργιών: η φιλοσοφική ενότητα των επιστημών απειλείται από τη συνεχή τους εξειδίκευση και η ενότητα σκοπών και ιδεών αντιμετωπίζει διαφοροποιήσεις στις νέες λειτουργίες. Είναι, ωστόσο, εκπληκτικό ότι και σήμερα συνεχίζεται η προσπάθεια να αντιμετωπισθούν οι νέες ανάγκες με διεύρυνση και εμπλουτισμό

του θεσμού του πανεπιστημίου και όχι με μεταφορά σε άλλους κοινωνικούς χώρους.

Η κρίση των σύγχρονων πανεπιστημίων οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην προσπάθεια να ενταχθούν στην παραδοσιακή ενιαία βιοτική σχέση οι διαφοροποιημένες λειτουργίες που συνδέονται με τις ανάγκες και τα αιτήματα της σύγχρονης κοινωνικής ζωής. Οι λειτουργίες της διδασκαλίας, της έρευνας, της αυτοδιοίκησης, της επαγγελματικής προετοιμασίας, της κοινωνικής παροχής επιστημονικών υπηρεσιών, της κοινωνικής και πολιτικής αγωγής, της γενικής παιδείας εξειδικεύονται και ανεξαρτητοποιούνται, δημιουργώντας νέα ρυθμιστικά πρότυπα που έρχονται σε αντίθεση με την καθολική και αδιαφοροποίητη πανεπιστημιακή εικόνα. Η πανεπιστημιακή διδασκαλία τυποποιείται σε παιδαγωγικά πρότυπα, χάνοντας τα χαρακτηριστικά του σωκρατικού διαλόγου. Η έρευνα διευρύνεται και διαφοροποιείται με την ίδρυση πανεπιστημιακών ινστιτούτων που απορροφούν μεγάλο αριθμό πανεπιστημιακών με σχεδόν αποκλειστική απασχόληση. Ανάλογα συμβαίνουν στην ίδρυση βιβλιοθηκών αλλά και στην παροχή επιστημονικών υπηρεσιών στο ευρύτερο κοινό (με κύριο παράδειγμα τις πανεπιστημιακές κλινικές) που αυτονομούνται σε μεγάλο βαθμό από την πανεπιστημιακή έρευνα και διδασκαλία.

Η τάση είναι το φιλοσοφικό πανεπιστήμιο (που στην εξέλιξη του έγινε μια σύνθεση γενικής μόρφωσης, επιστημονικής έρευνας και επαγγελματικής προετοιμασίας) να μετατραπεί σε έναν *χαλαρό φορέα* ειδικών επιστημών που έχει *πρακτικό προσανατολισμό*, προσφέροντας εξειδικευμένα στελέχη στην κοινωνική και οικονομική ζωή. Το αίτημα της επιστροφής στην ενότητα διδασκαλίας και έρευνας μέσω της άμεσης και απριοριστικής σύλληψης του κόσμου είναι, ωστόσο, ανεδαφικό και *αντίθετο προς τη σύγχρονη γνώση*. Η φιλοσοφία στον αιώνα της επιστήμης (βλ. Γέμτος, υπό έκδοση) δεν μπορεί να προσφέρει την παραδοσιακή πρωτογενή γνώση, στην οποία εντάσσονται και αφομοιώνονται τα πορίσματα των επιστημών (βλ., παραπάνω, τις ιδεαλιστικές θέσεις των ιδρυτών του Πανεπιστημίου του Βερολίνου). Έχει όμως έναν *κρίσιμο ρόλο*: συμβάλλει στην ανάλυση και κριτική διερεύνηση των μεθοδολογικών τους θεμελιών και διαμορφώνει με κριτική αξιοποίηση και σύνθεση των πορισμάτων τους μια ορθολογική εικόνα του κόσμου για τον πολίτη της οικιακής κοινωνίας. Η ίδρυση ενός τμήματος φιλοσοφίας και ιστορίας της επιστήμης (όπως στο Πανεπιστήμιο Αθηνών) με την εισαγωγή αντίστοιχων μαθημάτων σε όλα τα τμήματα των ειδικών επιστημών διασφαλίζει την ενότητα του λόγου σε ένα νέο επίπεδο που διατηρεί και συνεχίζει την πανεπιστημιακή παράδοση της μόρφωσης μέσω της επιστήμης με ελευθερία και μοναξιά. Προς την ίδια κατεύθυνση, με κατάλληλη διαμόρφωση του προγράμματος σπουδών, μπορεί να λειτουργήσει μια κάθεται διαφοροποίηση του πανεπιστημίου, ανάλογη με εκείνη των αμερικανικών²⁰ σε κολέγια γενικής παιδείας και επαγγελματικής προετοιμασίας και ερευνητικά προσανατολισμένες υψηλού επιπέδου μεταπτυχιακές σπουδές. Από το

άλλο μέρος, η πανεπιστημιακή αυτοδιοίκηση θα έχει παραγωγικά αποτελέσματα, αν συνοδευθεί με τη λειτουργία ενός συστήματος ανταγωνισμού για την εξεύρεση πόρων, υψηλής ποιότητας προσωπικού και καλών φοιτητών. Η κρατική εποπτεία πρέπει να μεταφερθεί από την πολιτική εξουσία σε μια ανεξάρτητη αρχή που θα ελέγχει τη νομιμότητα και θα κατανέμει τους κοινωνικούς πόρους με κριτήρια αποτελεσματικότητας και ποιότητας του εκπαιδευτικού και ερευνητικού έργου.

Η οργάνωση του σύγχρονου πανεπιστημίου έχει ιδιαιτερότητα που τη διαφοροποιεί από αγοραία επιχείρηση με καταναλωτές των παραγομένων υπηρεσιών τους φοιτητές, από ένα μοντέρνο ιεραρχικά διαρθρωμένο διοικητικό γραφειοκρατικό οργανισμό και από μια δημοκρατική οργάνωση ίσων δικαιωμάτων όλων των μελών (καθηγητών, φοιτητών, διοικητικού προσωπικού). Κεντρικές του λειτουργίες είναι η παραγωγή νέας γνώσης (μεταπτυχιακές σπουδές με διδακτορικό), η παροχή και καλλιέργειας γενικής παιδείας, η δημιουργία ικανοτήτων επίλυσης προβλημάτων ως προετοιμασία για την πρακτική ζωή και η διάδοση της γνώσης και της κριτικής σκέψης στους πολίτες της ανοικτής κοινωνίας. Η παλαιά ιδέα της *universitas* εξακολουθεί και σήμερα να βρίσκεται στη βάση των πανεπιστημίων, μεταξύ καθηγητών και φοιτητών υπάρχει μια σχέση κοινότητας και αλληλεγγύης που διαφέρει από τη σχέση παραγωγών και καταναλωτών. Η συμμετοχή ωστόσο στην παραγωγή της γνώσης και την αυτοδιοίκηση πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις προτεραιότητες του διδακτικού-ερευνητικού πυρήνα των πανεπιστημίων έναντι των άλλων λειτουργιών του και της γνωστικής και πνευματικής υπεροχής του διδακτικού προσωπικού έναντι των φοιτητών. Το πανεπιστήμιο λειτουργεί και ως φορέας κοινωνικοποίησης (Parsons and Platt 1973) σε μια κοινωνία αυτόνομων και ελεύθερων πολιτών που έχουν την ευθύνη της ζωής τους και των συλλογικών αποφάσεων (ανοικτή κοινωνία). Η πανεπιστημιακή βασική έρευνα οδηγεί στην *ανοικτή επιστήμη* (Dasgupta and David 1994) που έχει ως κεντρική αξία και οργανωτική αρχή τη δημοσιότητα των αποτελεσμάτων: όποιος δημοσιεύει πρώτος μια επιστημονική δουλειά απολαμβάνει προαγωγές, οικονομική στήριξη και την αναγνώριση των συναδέλφων του. Μετά την ανακάλυψη και κωδικοποίηση της επιστημονικής γνώσης, η αγορά αναλαμβάνει σημαντικό ρόλο στην πρακτική της αξιοποίηση (εφαρμοσμένη επιστήμη: βιομηχανική έρευνα και τεχνολογία). Η διαφορετική μορφή οργάνωσης των δύο περιοχών της επιστήμης οφείλεται στα διαφορετικά τους χαρακτηριστικά. Η αύξηση της επιστημονικής γνώσης απαιτεί *αυτονομία και αυτοοργάνωση των επιστημόνων*, η αποτελεσματική πρακτική της αξιοποίηση πρέπει να στηριχθεί σε ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια. Οι θετικές εξωτερικότητες (λόγω του χαρακτήρα της ως δημόσιου αγαθού) που δημιουργεί η νέα γνώση δικαιολογούν κρατικές επιδοτήσεις, αλλά σε κάθε περίπτωση η κρατική παρέμβαση πρέπει να είναι περιορισμένη και να σέβεται τις αρχές αυτοδιοίκησης των πανεπιστημίων.

Το πανεπιστήμιο έχει συγκριτικό πλεονέκτημα –έναντι άλλων εκπαιδευτικών θεσμών– στη δημιουργία νέας γνώσης, στην παροχή γενικής παιδείας και στη διάδοσή της στο ευρύτερο κοινό και είναι μοναδικό στη συγκέντρωσή τους σε έναν ενιαίο θεσμό. Η νέα γνώση στηρίζεται στη βασική έρευνα που αποσκοπεί στην ανακάλυψη των θεμελιακών αρχών και νόμων που διέπουν το φυσικό και κοινωνικό κόσμο που ζούμε. Γνώση του κόσμου ικανοποιεί ένα βαθύτερο αίτημα ανθρώπινης ύπαρξης αλλά είναι και προϋπόθεση επίλυσης (μέσω εφαρμοσμένης έρευνας) των πρακτικών μας προβλημάτων. Τεχνολογία ως τελεολογικός μετασχηματισμός των θεωρητικών συστημάτων θα ήταν αδύνατη χωρίς το μακροχρόνιο αγώνα που έχει προηγηθεί για να ανακαλυφθούν οι νόμοι που τα στηρίζουν και τα διέπουν. Εφαρμοσμένη έρευνα, π.χ. με οικονομικά μοντέλα για οικονομικοπολιτικές παρεμβάσεις, είναι αδύνατη χωρίς οικονομική θεωρία που συνδέει (και εξηγεί) τα οικονομικά μεγέθη μεταξύ τους. Η κατασκευή των ακτίνων laser (από τον Th. Maiman, το 1960) στηρίζεται σε μακροχρόνιες έρευνες φυσικών και μαθηματικών (συμπεριλαμβανομένου και του Einstein που, πρώτος το 1917, διατύπωσε τη θεωρία των απεικονιστικών εκπομπών [simulated emissions]). Η διεύρυνση των γνωστικών μας πεδίων έχει μακροχρόνιες συνέπειες που είναι αδύνατο να προβλεφθούν (αλλιώς θα ήταν παρούσα γνώση). Σε πολλές περιπτώσεις τεχνολογικές εφαρμογές προέκυψαν από βασική έρευνα που κινούνταν προς διαφορετικές κατευθύνσεις. Περισσότερες από τις μισές βιοιατρικές ανακαλύψεις στο τέλος του 20^{ου} αιώνα προέκυψαν από βασική έρευνα που δεν αποσκοπούσε στις εφαρμογές αυτές (βλ. Rosenstone 2003: 10 και, γενικότερα, Kenney 1987). Ενώ η βασική έρευνα είναι μια μακροχρόνια και δύσκολα προβλέψιμη διαδικασία, η εφαρμοσμένη έρευνα και τα τεχνολογικά της αποτελέσματα στηρίζονται στο επιστημονικό κεφάλαιο που συσσωρεύει η συνεχής προσπάθεια διεύρυνσης της επιστημονικής γνώσης.

Το πανεπιστήμιο είναι ο θεσμός που διασφαλίζει όσο κανένας άλλος πρωτογενή αναζήτηση της γνώσης μακριά από πολιτικές παρεμβάσεις και οικονομικά συμφέροντα. Ακαδημαϊκή ελευθερία και μονιμότητα των τακτικών καθηγητών είναι οι δύο πυλώνες που διασφαλίζουν ότι η προσπάθεια για νέα γνώση δεν θα υποταχθεί σε σκοπιμότητες κάθε είδους. Η πρώτη επιτρέπει επιλογή θεμάτων και μεθόδων ερευνητικής δουλειάς, αποκλείοντας παρεμβάσεις για να στηριχθούν κρατούσες αντιλήψεις και παγιωμένοι τρόποι ζωής, η δεύτερη αποκλείει απώλεια θέσεων, αν τα ερευνητικά αποτελέσματα δεν είναι αρεστά, προστατεύοντας τους καθηγητές από εκείνους που θίγονται από τη νέα γνώση και τις νέες ιδέες.

Βασική έρευνα που οδηγεί στην ανακάλυψη νέας γνώσης, ανεξάρτητα από την οικονομική αξία των αποτελεσμάτων της, παράγεται κυρίως σε δημόσια πανεπιστήμια. Μια ιδιωτική επιχείρηση δύσκολα έχει κίνητρα να παράγει ένα αγαθό του οποίου οι ωφέλειες διαχέονται σε μεγάλο αριθμό ατόμων τα οποία δεν πληρώνουν για να τις αποκτήσουν (δημόσιο αγαθό). Οι καθηγητές πρέπει να

θέτουν τις προτεραιότητες στην πορεία της βασικής έρευνας που δεν πρέπει να υπακούει σε οικονομικές σκοπιμότητες οποιασδήποτε μορφής. Από την άλλη πλευρά, η εφαρμοσμένη έρευνα έχει πλεονεκτήματα στην ιδιωτική αγορά που δημιουργεί ισχυρά κίνητρα διάθεσης ερευνητικών πόρων σε αποτελεσματικές κοινωνικές χρήσεις. Είναι δυνατό, ωστόσο, με κατάλληλη νομοθεσία (που δίνει ιδιαίτερο βάρος και ρόλο στο καθηγητικό προσωπικό) και πολιτική επιδοτήσεων ιδιωτικοί φορείς να αναλάβουν και ευθύνες βασικής έρευνας, συνδυάζοντας έτσι τα πλεονεκτήματα αποτελεσματικής ιδιωτικής οικονομικής οργάνωσης με την πανεπιστημιακή παράδοση της αναζήτησης ελεύθερης και χωρίς σκοπιμότητες νέας γνώσης. Από τον ανταγωνισμό δημόσιων και ιδιωτικών φορέων σε μια ελεύθερη αγορά νέας γνώσης και ιδεών μπορούν στη σύγχρονη αγοράία οργανωμένη τεχνολογική κοινωνία να επιτευχθούν σημαντικά πολιτιστικά και κοινωνικά αποτελέσματα.

Η πανεπιστημιακή διδασκαλία είναι παραγωγική και δημιουργός κριτικής σκέψης, αν συνδέεται με την ερευνητική προσπάθεια των καθηγητών και αν μεταξύ καθηγητών και φοιτητών υπάρχει μια ισχυρή προσωπική σχέση πνευματικής επικοινωνίας και αλληλεγγύης. Η σύνδεση ανακάλυψης και μετάδοσης της γνώσης είναι ένα μοναδικό χαρακτηριστικό των πανεπιστημίων, από την ίδρυσή τους ως σήμερα. Σκοπός του πανεπιστημίου δεν είναι η μηχανική μετάδοση μιας εξειδικευμένης γνώσης αλλά η δημιουργική σε μια αμοιβαία διαδικασία κατανόηση των βασικών ιδεών που διέπουν τον φυσικό και κοινωνικό κόσμο, η ένταξη των επιμέρους γνώσεων σε μια γενική κοσμοεικόνα, η συνείδηση της σφαιρότητας κάθε ανθρώπινης γνώσης και η ανάγκη συνεχούς ανάπτυξής της, η κριτική προσέγγιση σε αξίες και αρχές που δημιούργησαν οι άνθρωποι πολιτισμοί πάνω στη γη. Σεβασμός στην παράδοση αλλά και θάρρος στη βελτίωση ή και ανατροπή της με νέες ιδέες και γνώσεις, καταπολέμηση των προκαταλήψεων και διάκριση γεγονότων και αξιών είναι βασικές αρχές του πανεπιστημίου. Προετοιμασία για ακαδημαϊκά επαγγέλματα που προσφέρουν σήμερα τα πανεπιστήμια στηρίζεται σε φοιτητές που έχουν μάθει να σκέπτονται, να φαντάζονται, να κρίνουν και να λύνουν προβλήματα. Πανεπιστημιακή παιδεία δεν είναι απλή απόκτηση γενικών γνώσεων και δεξιοτήτων αλλά πνευματική άσκηση και ολοκλήρωση του δυναμικού που φέρει μαζί του ο κάθε φοιτητής. Η μόρφωση μέσω της επιστήμης δημιουργεί ελεύθερους και κριτικούς πολίτες που δεν ακολουθούν δόγματα αλλά επιλέγουν συνειδητά και υπεύθυνα προσωπικά σχέδια ζωής. Η κριτική στάση και η ικανότητα επίλυσης προβλημάτων επιτρέπουν στους αποφοίτους των πανεπιστημίων να προσαρμόζονται στο μεταβαλλόμενο κοινωνικό περιβάλλον, να αποκτούν εύκολα και δημιουργικά τις νέες γνώσεις που δημιουργούν οι διαρκώς μεταβαλλόμενες τεχνολογίες. Αντίθετα, πρώιμη εξειδίκευση και στενή επαγγελματική κατάρτιση περιορίζουν τις δημιουργικές ικανότητες των σπουδαστών και τους κάνουν άχρηστους, όταν αλλάζουν επαγγέλματα και δημιουργούνται νέες κοινωνικές ανάγκες.

Η τρίτη (δίπλα στη διδασκαλία και την έρευνα) σημαντική λειτουργία των πανεπιστημίων είναι η δημοσιοποίηση της γνώσης μέσω άρθρων και βιβλίων των καθηγητών και η συμβολή στη δημόσια κατανόηση της επιστήμης με διαλέξεις, μαθήματα στο ευρύ κοινό, συμμετοχή σε δημόσιες συζητήσεις, ιδιαίτερα σε θέματα που επιστημονική γνώση και κοινή αντίληψη διαφέρουν ριζικά μεταξύ τους.²¹ Η παρουσίαση των επιστημονικών αποτελεσμάτων με τρόπο κατανοητό στους μη ειδικούς, κυρίως με χρήση απλών μοντέλων και άμεσα αντιληπτών μεταφορών, είναι βασικό καθήκον των πανεπιστημιακών δασκάλων που έχουν, σε σχέση με άλλους ερευνητές και διανοούμενους, το πλεονέκτημα της εμπειρίας της πανεπιστημιακής διδασκαλίας και έρευνας.

Συμπεράσματα

Επιστροφή στην ιδέα του 'φιλοσοφικού' πανεπιστημίου της ιστορικής παράδοσης μπορεί να γίνει, αν ληφθεί πρόνοια να αξιοποιηθούν όλες οι σύγχρονες γνώσεις και εμπειρίες και να αντιμετωπισθούν αποτελεσματικά τα προβλήματα που δημιούργησαν οι νεότερες κοινωνικές εξελίξεις. Η ενότητα του λόγου πρέπει να διασφαλισθεί με αναγνώριση (αντίθετα προς τη φιλοσοφική παράδοση) της προτεραιότητας των επιμέρους επιστημών στην απόκτηση πρωτογενούς γνώσης. Η σύνδεση της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης με την οικονομία και την πράξη πρέπει να λάβει τον χαρακτήρα διαμόρφωσης μέσω της διδασκαλίας και της έρευνας ικανότητας επίλυσης προβλημάτων που επιτρέπει και προσαρμογή των πτυχιούχων στις ταχύτατα μεταβαλλόμενες ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας. Οι δυνατότητες μιας ευρείας ανταγωνιστικής αγοράς και αποτελεσματικών ιδιωτικοοικονομικών κινήτρων πρέπει να αξιοποιηθούν, χωρίς ωστόσο να παραγνωρίζεται ότι βασική έρευνα και νέα γνώση είναι δημόσια αγαθά που χρειάζονται κρατική στήριξη. Αλλά και γενικότερα η διαφοροποίηση λειτουργιών και η συνακόλουθη αύξηση της παραγωγικότητας δεν πρέπει να εξαφανισθούν αλλά να αξιοποιηθούν στον ενιαίο πανεπιστημιακό φορέα.

Στη χώρα μας η κρίση των πανεπιστημίων έχει δύο πόλους που και οι δύο συνδέονται με την αποδυνάμωση ή και απώλεια στις μέρες μας της μεγάλης ιδέας του πανεπιστημιακού θεσμού. Από την πλευρά της πολιτείας υπάρχει η τάση των πολιτικών να παραβιάζουν επιδιώκοντας κοινωνικούς στόχους τη συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή της αυτοδιοίκησης είτε με διατάξεις νόμων είτε με παρεμβάσεις στις εκλογές των πανεπιστημιακών οργάνων. Και από την πλευρά των πανεπιστημιακών καθηγητών τα πανεπιστήμια αντιμετωπίζονται ως επαγγελματικός χώρος που, λόγω των περιορισμένων αποδοχών (η συνταγματική επιταγή της εξίσωσης των αμοιβών δικαστών και καθηγητών ως δημόσιων λειτουργών έχει από καιρό ξεχαστεί), χρειάζεται συμπλήρωση από εξω-πανεπιστημιακή απασχόληση. Οι ηθικές αμοιβές από την άσκηση του πανεπιστημιακού λειτουργήματος που παλαιότερα εξισορροπούσαν τις χαμηλές υλικές παροχές έχουν εξαφανισθεί, συνέπεια και πάλι του γεγονότος ότι έχουν χαθεί τα

μεγάλα οράματα του παρελθόντος. Μεταξύ πολιτείας και πανεπιστημίων έχουν από καιρό διαμορφωθεί σχέσεις βαθιάς αμοιβαίας δυσπιστίας που ανατροφοδοτούνται από εκατέρωθεν λάθη και παραλείψεις, παρά τις προσπάθειες κάποιων εκπροσώπων και των δύο πλευρών να προωθήσουν λύσεις που εξυπηρετούν το κοινό συμφέρον. Πλήρης αυτοδιοίκηση και κοινωνική καταζήωση του πανεπιστημίου ως του βασικότερου θεσμού της ελεύθερης κοινωνίας είναι απαραίτητες προϋποθέσεις υπέρβασης της κρίσης και πορείας προς ένα μέλλον με πανεπιστήμια ψηλού επιπέδου στις μεγάλες παραδόσεις της ενότητας καθηγητών και φοιτητών, της έρευνας και της κριτικής σκέψης.

Σημειώσεις

1. Οι 9 στους 10 Αμερικανούς πιστεύουν ότι μια από τις σημαντικότερες συμβολές των πανεπιστημίων είναι η επαγγελματική κατάρτιση των φοιτητών. Βλ. Harvey και Immerwahr 1995: 7, Ruppert 2001:16.

2. Για την ίδρυση της Σχολής και την πρώιμη ιστορία της Αλεξάνδρειας, βλ. Frazer 1972. Για την αλεξανδρινή επιστήμη, βλ. Clagget 1955.

3. Στη βάση αυτή, αλλά ουσιαστικά σε πλατωνικά πρότυπα, διαμορφώθηκαν οι *septem artes liberales*. βλ. Pedersen 1997: 22 κ.ε.

4. Η αρχική ονομασία ήταν γενικά *studium generale* σε αντίθεση με το *studium particulare* των κατώτερων σχολών (το πανεπιστήμιο του Παρισιού αυτοαποκλήθηκε *universitas* το 1221) που χορηγούσε με παπικό προνόμιο τη *licentia ubique docendi* (δικαίωμα διδασκαλίας σε όλα τα πανεπιστήμια). Η ονομασία *universitas* για τα ιδρύματα αυτά γενικεύεται μόλις τον 15^ο αιώνα. Καθηγητές και φοιτητές ονόμαζαν μέχρι τότε τη δουλειά τους *studium* (όρο που αφορούσε και άλλα σχολικά ιδρύματα).

5. Η ονομασία είναι μεταγενέστερη (19^{ος} αιώνας) αλλά αποδίδει σωστά εξαρχής τους σκοπούς του πανεπιστημίου.

6. Τα πανεπιστήμια δεν ιδρύθηκαν αλλά εξελίχθηκαν· βλ. Dunhabin 1999: 30.

7. Βλ., ωστόσο, Pedersen 1997 που συνδέει τα πανεπιστήμια με τις κλασικές ακαδημίες και Makdisi 1981 που θεωρεί σημαντική την επιρροή των αραβικών ιδρυμάτων.

8. Μεγάλη συμβολή της μεσαιωνικών πανεπιστημίων είναι η διάδοση του αριστοτελισμού σε όλη την Ευρώπη. Μια αναγέννηση της μάθησης εμφανίσθηκε στην Ιταλία τον 9^ο και στις άλλες χώρες τον 11^ο αιώνα ως αποτέλεσμα της μετάφρασης σημαντικών έργων από ελληνικές και αραβικές πηγές.

9. Για τις τρεις θεωρίες ίδρυσης των πανεπιστημίων (παραδοσιακή, διανοητική, κοινωνική) βλ. Müller 1990: 9 κ.ε. Για το συντεχνιακό [*guild model*] και το συνδικαλιστικό μοντέλο [*trade-union model*], βλ. Dunhabin 1999: 34 κ.ε. με περαιτέρω παραπομπές.

10. Στην Αναγέννηση ιδρύονται οι πρώτες (ιδιωτικές) ακαδημίες για την καλλιέργεια του πλατωνισμού που αντιστρατεύονταν στον παραδοσιακό αριστοτελισμό των πανεπιστημίων.

11. Στην περίφημη ομιλία του 'De Libertate Fridericianae' (1711) στο πανεπιστήμιο της Halle ο Nicolaus Gundling χαρακτήρισε το πανεπιστήμιο οίκο ελευθερίας [*atrium libertatis*] που έρχεται σε σαφή ρήξη με το μεσαιωνικό πανεπιστήμιο της αυθεντίας.

12. Είναι χαρακτηριστικό ότι και η αντίδραση της καθολικής εκκλησίας στον ανερχόμενο προτεσταντισμό πρόβαλε τη διδακτική αρχή της μόρφωσης της καρδιάς που καταλαμβάνει όλο τον άνθρωπο έναντι της προτεσταντικής μόρφωσης του μυαλού.

13. Ο Fr. Schiller (*Was heisst und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte*, 1789) διέκρινε τον επαγγελματία διανοούμενο ['Brotgelehrter'] από το φιλόσοφο ['philosophischer Kopf'].

14. Στο πρώτο collegium καθηγητές ήταν για τη φιλοσοφία ο Fichte, για τη θεολογία ο Schleiermacher, για τη νομική ο Savigny, για την ιατρική ο Hufeland, για τη φιλολογία ο Boeckh. Αργότερα ήλθαν οι Hegel, Ranke, Raumer, Lachmann, Jhering κ.ά.

15. Το πρότυπο του Πανεπιστημίου του Βερολίνου μετέφερε στις ΗΠΑ η ίδρυση το 1876 του Πανεπιστημίου John Hopkins στη Βαλτιμόρη (Maryland) που ακολούθησαν τα Πανεπιστήμια του Σικάγου και του Stanford αλλά και καθιερωμένα πανεπιστήμια, όπως το Harvard και το Yale.

16. Η Βίβλος, το Corpus Juris και τα έργα του Αριστοτέλη και του Γαληνού ήταν χαρακτηριστικές αυθεντίες σχεδόν ως τον 18^ο αιώνα που με την κοινή γλώσσα (λατινική) διασφάλιζαν ενότητα σπουδών και αναγνωρισιμότητα τίτλων.

17. Οι αριστοτελικές απαγορεύσεις (Σύνοδος Παρισιού 1210 με επαναλήψεις και οξύνσεις 1231, 1245) έφεραν μεγάλη αναστάτωση στα πανεπιστήμια. Προκηρύξεις που κυκλοφόρησαν στο Παρίσι έγραφαν: 'Οι φιλόσοφοι είναι οι μόνοι σοφοί και γνωρίζοντες. Η θρησκεία στηρίζεται σε παραμύθια και η θεολογία σε μύθους. Η lex christiana εμποδίζει την έρευνα και τη διδασκαλία'.

18. Επισήμανε στο έργο του τις αντιφάσεις στη Βίβλο και τα έργα των Πατέρων, γεγονός που προκάλεσε την καταδίκη του από τον Πάπα Ιννοκέντιο II το 1141.

19. Οι moderni (νομιναλιστές και οκαμιστές) έδιναν βάρος στη λογική των επιχειρημάτων και λιγότερο στα παραδεδομένα κείμενα, οι antiqui (θωμιστές, ρεαλιστές) έτρεφαν σεβασμό στην παράδοση και την αυθεντία των έργων.

20. Αυτόνομη συμβολή των αμερικανικών πανεπιστημίων σε σχέση με τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά είναι η ίδρυση graduate schools of arts and sciences δίπλα στα undergraduate colleges, καθώς και departments αντί εδρών. Οι φοιτητές των colleges, που αποκτούν γενική μόρφωση και ικανότητα λύσης προβλημάτων που μπορούν να χρησιμοποιήσουν και στην πρακτική ζωή, μπορούν να συνεχίσουν στις graduate schools, εάν ενδιαφέρονται για έρευνα και λήψη master ή διδακτορικού τίτλου ή σε professional schools, εάν ενδιαφέρονται για εκπαίδευση σε κάποιο ακαδημαϊκό επάγγελμα (για το αμερικανικό πανεπιστημιακό σύστημα βλ. την κλασική μελέτη των Parsons και Platt 1973). Τα αμερικανικά research universities αποτελούν μεταφορά και ένταξη του προτύπου του Βερολίνου στο κολεγιακό σύστημα των ΗΠΑ (βλ. Keohane 1999: 54).

21. Για το είδος της παιδείας που χρειάζεται μια ελεύθερη κοινωνία και τους τρόπους διασφάλισής της, βλ. Γέμτος 2007.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Γέμτος, Π. (2007). *Πανεπιστήμια και οικονομική ανάπτυξη*, Αθήνα: Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου.

- Γέμος, Π. (υπό έκδοση). 'Παιδεία για μια ανοικτή κοινωνία', *Επιστήμη και Κοινωνία*.
- Clagget, M. (1955). *Greek Science in Antiquity*, New York: Abelard-Schuman.
- Dasgupta, P. and David, P. (1994). 'Towards a New Economics of Science', *Research Policy* 23: 487-521.
- Dunhabin, J. (1999). 'Universities c.1150-c.1350', στο D.Smith και A.K.Langslow, *The Idea of a University*, London: Jessica Kingsley Publishers.
- Frazer, P.M. (1972). *Ptolemaic Alexandria*, 3 vol., Oxford: Clarendon Press.
- Harvey, J. και Immerwahr, J. (1995). *Goodwill and Growing Worry: Public Perceptions of American Higher Education*, Washington DC.: Harvey and Associates.
- Kenney, M. (1987). *Biotechnology: The University-Industrial Complex*, New Haven and London: Yale University Press.
- Keohane, N.O. (1999). 'The American Campus', στο D. Smith και A.K. Langslow, *The Idea of a University*, London: Jessica Kingsley Publishers.
- Κιντής, Α. (2001). *Το ελληνικό Πανεπιστήμιο στην προοπτική του 21^{ου} αιώνα*, Αθήνα: Gutenberg.
- Makdisi, G. (1981). *The Rise of Colleges, Institutions of Learning in Islam and the West*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Müller, R.A. (1990). *Geschichte der Universität, Von der mittelalterlichen universitas zur deutschen Hochschule*, München: Callwey.
- Parsons, T. and Platt, G.M. (1973). *The American University*, Cambridge: Harvard University Press.
- Pedersen, O. (1997). *The First Universities, Studium Generale and the origins of University education in Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosenstone, S.J. (2003). 'The Idea of a University', στο D.R. Lewis, J. Brandl and J. Hearn (επιμ.), *The Public Research Universities. Serving the Public Good in New Times*, Lanham MD: University Press of America.
- Ruppert, S.S. (2001). *Where We Go From Here: State Legislative Views on Higher Education in New Millenium*, Littleton CO.: Educational Research Systems.
- U.S. Department of Education, National Centre for Educational Statistics, NCES 98-071, Washington 1998.